

I. DOMNIA ȘI MITROPOLIA, DOUĂ VECHI INSTITUȚII ROMÂNEȘTI DE SORGINTE EUROPEANĂ

A. Instituția „Domniei”

Instituția Domniei, cu structura ei juridică și implicațiile ei în cadrul aparatului de Stat, central și local, a găsit în instituția monarhiei bizantine topos-ul sau modelul ei. Având ca precedent modelul bizantin, românii au adoptat ca formă de stat monarhia feudală fiindcă „... ideologia și structurile bizantine puteau ajuta la centralizarea statului și la consolidarea independenței”¹.

De la monarhia bizantină, instituția juridică a Domniei și-a împrumutat multe dintre elementele structurii sale, ca, de exemplu, titulatura domnului, concepția teocratică asupra puterii absolute, alegerea sa divină, consfințită prin actul ungerii cu Mir sfințit, cumulul prerogativelor laice și ecleziastice, asocierea la domnie etc.

Titlul de Domn, care derivă etimologic din latinescul „dominus” (stăpân de domeniu feudal), și care învedera exercitarea puterii absolute asupra țării și supușilor ei, a înlocuit titlul de Voievod, care evoca originea militară prestatală a acestuia.

Încă din secolul al XIV-lea, domnul Țării Românești și-a asociat la titulatură și epitetul „de sine stătător” (samodârjavnîi),

¹ Petre Strihan, *Organizarea de stat. Structura generală*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, vol. I, ..., p. 250.

prin care își exprima atât independența sa politică, cât și suveranitatea țării sale. Tot din acest secol, în titulatura domnului Țării Românești apare întotdeauna –

înaintea numelui de botez – vocabula „Io” (gr. Ἰοᾶννης = cel ales de Dumnezeu), prin care se exprimă în chip fățiș caracterul harismatic al puterii domnești.

Așa după cum remarca și un istoric al dreptului românesc, Petre Strihan, „... în titulatură domnul își arată și posesiunile sale. Titlul de despot și l-a asumat numai Mircea cel Bătrân, temporar și numai pentru pământurile lui Dobrotiță (terrarum Dobroticii Despotus)”².

Din aceeași titulatură domnească, se poate constata că, în epoca feudală, a existat concepția potrivit căreia Domnul își primea puterea din „mila lui Dumnezeu”, fiind uns cu Mir de către Mitropolitul Țării, care citea cu acest prilej și rugăciunea de încoronare a împăraților bizantini.

La înscăunare, Domnul se încorona, „fapt dovedit prin mărturiile timpului și prin iconografie. Către sfârșitul secolului al XVI-lea coroana a fost înlocuită cu cuca, dar ceremonia încoronării, după ritualul vechi bizantin, s-a păstrat până târziu (secolul al XIX)”³. Urmând datina bizantină Domnul depunea – cu prilejul încoronării – și jurământ pe Evanghelie.

Cât despre puterea Domnului, istoricii dreptului românesc au ținut să precizeze că aceasta a fost „absolută, adică lipsită de un organ de control, dar nu despotică sau nemărginită, ..., ci mărginită de regulile obiceiului pământului și de pravile, iar din

² Ibidem.

³ Ibidem, p. 251.

secolul al XVI-lea limitată în unele privințe și de suzeranitatea otomană”⁴.

Domnii țării erau aleși pe viață de boieri și de „țară” (adunarea stărilor) dintre fiii (chiar nelegitimi sau frații domnului). Urmându-se practica din Apusul Europei, „femeile au fost excluse de la domnie”⁵, deși în Bizanț am avut și împărăteasa (împărăteasa Irina, care a prezidat Sinodul VII ecumenic, a fost una dintre ele).

Trebuie de asemenea amintit și faptul că, începând din secolul al XVI-lea, principiul electiv-ereditar avea să nu mai fie respectat în totalitatea conținutului său, fiindcă la Tronul Țării a început să aibă acces orice boier mare (Movileștii, Canatacuzinii etc.). De altfel, „regula alegerii pe viață a domnului a fost anulată de turci în secolul al XVI-lea, de când domnii trebuiau să fie întăriți de Poartă la 3 ani, iar din secolul al XVII-lea în fiecare an (mucarerul mare și mucarerul mic). Tot din secolul al XVII-lea a rămas regula că boierii puteau alege domn dintre dâșii pe oricare. Principiul alegerii domnului deși deteriorat, a supraviețuit până în secolul al XVIII-lea, ultimul domn ales fiind Constantin Mavrocordat, în 1730, după care abuzul turcilor de a numi direct pe domn devine regulă”⁶.

Printre prerogativele Domnului, la loc de frunte a fost prerogativa legiuitoare, pe care a întruchipat-o în mod plenar și Bazileul Imperiului roman de Răsărit, pe care Domnii Țărilor Române l-au avut ca model și în privința exercitării puterii legislative, judecătorești și executive.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

Fiind unicul legiuitor al Țării, Domnul și-a exercitat prerogativa sa legiuitoare prin emiterea de decizii domnești, cunoscute sub numele de „hrisoave”, „așezăminte”, „testamente” etc., care i-au oferit domniei „un sistem juridic evoluat și complet, care permitea soluții pentru toate problemele laice și bisericești”⁷.

Această prerogativă legiuitoare a Domnului Țării, care „n-a fost contestată nici chiar de turci”, a fost „exercitată de Domn de obicei după consultarea cu sfatul domnesc și chiar cu adunarea stărilor”⁸. Într-adevăr, documentele istorice și juridice al vremii de atunci ne atestă faptul că, în privința exercitării prerogativei judecătorești, domnul judeca de obicei împreună cu Sfatul (Divanul) domnesc, „dar hotărârea o da el, care avea dreptul să judece și uneori judeca singur, atât în pricini civile, cât și în pricini penale, mai ales de trădare (hiclenie), în care uneori domnii au condamnat și executat fără dovezi și fără proceduri de judecată”⁹.

Împotriva acestei atitudini, cu caracter despotice, de sorginte levantină, a reacționat cu vehemență – în repetate rânduri – marii boieri ai Țării, care au izbutit să smulgă din mâinile lui Leon Tomșa hrisovul din 15 iulie 1631, prin care se interzicea Domnitorului să condamne la moarte boieri fără judecata Divanului. De asemenea, documentul din 18 august 1668, emis de Radu Leon, fiul lui Leon Tomșa, ne certifică că Domnul trebuia să judece „cu boierii divanului, precum iaste legea și obiceiul țării”.

În ciuda acestor interdicții impuse de boierii divaniți, Domnii Țărilor Române au continuat „până la prima jumătate a

⁷ Ibidem, p. 253.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, p. 254.

secolului al XVIII-lea să exercite uneori dreptul lor de a judeca de unul singur, ca de exemplu Constantin Brâncoveanu sau Nicolae Mavrocordat”¹⁰.

Ca și prerogativa legiuitoare, și cea judecătorească a continuat să fie exercitată de Domnitor și după „accentuarea dominației turcești, care a respectat în general autonomia internă și în special autonomia judiciară. Domnul împărțea dreptate în numele său, nu al sultanului, și după legile țării. Hotărârile sale nu puteau fi atacate cu recurs la Poartă, nici nu aveau nevoie de vreo întărire din afară. Unele intervenții ale Porții, privind anumite procese, constituiau - ne spun istoricii dreptului românesc – un fel de indicații pentru domn. Au fost și excepții, de exemplu: firmanul de eliberare al unor condamnați la moarte de către Mihai-vodă Racoviță. Singurele restrângeri ale puterii judiciare a domului au privit pricinile mixte (între musulmani și pământenii) și nu au atins esența autonomiei judiciare”¹¹.

Domnul a deținut și prerogativa executivă. În calitatea sa de șef al puterii executive, Domnul avea dreptul și misiunea „de a asigura ordinea internă”, și de a numi și revoca „pe toți dregătorii, atât ai țării cât și ai curții”, cărora le dădea porunci, verbale sau în scris, prin „cărți de poruncă”, „pitace”, „hrisoave” sau „cărți de judecată”. Domnul Țării a exercitat și dreptul „de a acorda privilegii și ranguri bisericești, de a încuviința întemeierea de sate și târguri, de a împământeni un străin, de a încuviința căsătoria fiilor sau fiicelor de boieri” – în scopul de a evita coalițiile boierești ostile domniei și mezalianțele făcute în afara condițiilor social ale vremii – și, în fine, de a impune – prin judecătoria domnești „împlinirea dărilor, constrângerea țăranilor

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, p. 255.

să execute muncile datorate domniei și stăpânilor de moșii, executarea hotărârilor judecătorești, în special a condamnărilor capitale, reprimarea răzvrătiților, urmărirea răufăcătorilor, întoarcerea celor fugiți din sate”¹².

Domnul Țării a deținut și prerogativa financiară, în virtutea căreia a excitat dreptul de a percepe dările. Despre această prerogativă, istoricii dreptului românesc ne spun că ea a fost „... înrădăcinată în obiceiul pământului”, și că, în temeiul acestui drept cutumiar, „domnul avea dreptul să așeze dările, stabilind cât se cuvenea să plătească fiecare colectivitate, să fixeze contribuția sa la plata haraciului, să înființeze dări noi, să acorde scutiri de dări prin imunități și slobozii sau avantajând o categorie socială ...”, dar, de obicei, „domnul exercita această prerogativă consultând sfatul domnesc sau chiar adunarea stărilor”¹³.

În virtutea acestei prerogative financiare, Domnii Țărilor Române au exercitat efectiv și dreptul de a bate monedă proprie. Țările Române au avut un sistem propriu încă de la întemeierea lor, dar primele mărturii documentare, de care dispunem, provin din epoca lui Vladislav I (1377) Domnul Țării Românești. Trebuie reținut și faptul că, „după accentuarea dominației otomane, turcii n-au mai îngăduit țărilor române baterea de monedă. Totuși, Despot-vodă a bătut monede de argint și de aur (1562-1563), iar Ioan-vodă cel Viteaz (1573) și Eustratie Dabija (1666) au scos monede de aramă. Mihai Viteazul și Constantin Brâncoveanu au bătut monede sub formă de medalii”¹⁴.

Legislația pravilnică (nomocanică), care a dat expresie învederată și relației de colaborare simfonică dintre cele două

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, p. 255-256.

¹⁴ Ibidem, p. 256.

instituții de bază ale societății bizantine, adică Statul și Biserica, a statuat atât drepturile Statului feudal românesc, cât și ale Bisericii.

Statul feudal românesc a fost reprezentat de exponentul său de bază, adică de Domnitor, care – în virtutea vechiului drept al Țării – avea și îndreptățirea să interpreteze și să aplice și Pravilele. Această interpretare și aplicare a textului Pravilei s-a materializat îndeosebi în materie de judecată. Deciziile luate de Domn în această privință au creat de fapt acel „jus novum”, iar „... pravila a fost din ce în ce mai limitată de acest jus novum domnesc”¹⁵.

În conținutul acestui „jus novum” (drept nou), identificăm două elemente constitutive, și anume, dreptul cutumiar și dreptul pozitiv, adică dreptul bizantin (laic și canonic). În Țările Române, Pravila n-a fost însă văzută sau percepută ca „... un drept de ocupație, care se instala în locul dreptului românesc, ignorându-l”, ci ca „un element al pluralismului juridic”¹⁶, care se înfățișa și sub forma unui „jus novum”, pe care Domnul Țării era chemat să-l aplice ținând seama atât de dreptul consuetudinar al Țării, cât și de cel bizantin, de sorginte creștină.

Cât privește „Ecclesia” (Biserica), cea de-a doua instituție de bază din „Respublica christiana” a primului mileniu¹⁷, atât din Imperiul roman de Apus, cât și din cel de Răsărit, aceasta a continuat să urmeze atât „jure romano”, cât și „jure bizantino”,

¹⁵ Vl. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la jumătatea secolului al XVIII-lea*, Ed. Academiei RSR, București, 1980, p. 122.

¹⁶ Ibidem, p. 121.

¹⁷ A se vedea N. V. Dură, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du Ier millénaire*, Ed. Ametist 92, București, 1999, p. 267-382.

ale căror prevederi se regăsesc de altfel în legislația transferată de Pravile și în Țările Române.

În această legislație, de sorginte bizantină, fie ea laică sau ecleziastică, s-a precizat în mod învederat că Bazileul se îngrijea doar de „treburile din afară ale Bisericii”, așa după cum declarase odinioară împăratul Constantin cel Mare la Soborul de la Niceea din anul 325, și în secolul al XVII-lea, la români, Matei Basarab, care declara că mitropolitul și episcopii Țării „au întâietate în această treabă a credinței”¹⁸.

În exercitarea prerogativei sale de șef al Bisericii pentru treburile ei „din afară”, Domnul a avut dreptul: „a) să decidă înființarea de mitropolii, episcopii, mănăstiri sau mutarea reședințelor; b) să numească și să revoce pe mitropolit, pe episcopi și pe egumenii mănăstirilor; c) să reglementeze competența de judecată a organelor bisericești și să o coordoneze cu competența organelor laice; d) să reglementeze activitatea cultelor străine aflate în țară; e) să decidă sau să revoce închinarea unei mănăstiri către un așezământ religios din străinătate”¹⁹.

Documente vremii ne atestă faptul că, și în exercitarea acestei prerogative, Domnul a consultat întotdeauna a Sfatul domnesc și uneori și Adunarea stărilor. De altfel, principial cel puțin, numirea ierarhilor Țării s-a făcut întotdeauna de Domn de comun acord cu Divanul, dar investitura acestora o făcea Domnul prin acordarea cârjei arhieresti.

Tot Domnul era cel care intervenea la Poartă și la Patriarhia ecumenică pentru acordarea binecuvântării noului

¹⁸ Document din 28 februarie 1645, în Biblioteca Academiei Române, nr. CCCXCVII/47.

¹⁹ Petre Strihan, *Organizarea de stat. Structura generală*, în vol. *Istoria dreptului românesc ...*, vol. I, p. 256.

mitropolit al țării. De asemenea, la numirea și revocare ierarhilor, „domnia respectă normele dreptului canonic: numirile sunt precedate de o alegere canonică („ipopsifierea”), iar destituirile sunt urmate de caterisire”²⁰.

Exceptând unele cazuri, tot domnitorii Țării au fost aceia care au apărut vechiul statut juridico-canonic de autocefalie și autonomie al Bisericii în fața pretențiilor hegemonice afișate de Patriarhia de Constantinopol²¹ chiar și în timpul stăpânirii otomane. De pildă, deși mitropolitul Luca fusese caterisit de Patriarhia ecumenică în anul 1616, el a rămas în Scaun „prin hotărârea domniei; în 1631, Leon Tomșa, cu adunarea stărilor, a hotărât că mitropolitul, episcopii și egumenii sunt cei aleși din țară, Patriarhul urmând să dea numai blagoslovenia, iar în 1732, mitropolitul Ștefan a înștiințat Patriarhia că e numit mitropolit fără să ceară vreo întărire: În Moldova, aceiași regulă este atestată de izvoare ... Grigore Ureche scrie că mitropolitul Teoctist a fost pus de Iuga (1399-1400) cu blagoslovenia patriarhului de Ohrida, Dimitrie Cantemir arată că mitropolitul nu e suspus nici unui patriarh, că domnul după numirea și după ipopsifierea lui în țară, cere ecodosis de la patriarh, care nu-l poate refuza”²².

Urmând rânduiala și practica bizantină, Domnul Țării a fost și acela care își dădea acordul și pentru numirea egumenilor,

²⁰ Ibidem.

²¹ Vezi, N. V. Dură, *120 de ani de la recunoașterea Autocefaliei (1885-2005) și 80 de ani de la întemeierea Patriarhiei Române (1925-2005)*, în BOR, CIII (2005), nr. 1-3, p. 444-456; Idem, *Forme și stări de manifestare ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Mărturii istorice, ecleziologice și canonice*, în vol. *Autocefalia, libertate și demnitate*, Ed. IBMBOR, București, 2010, p. 113-155.

²² Petre Strihan, *Organizarea de stat. Structura generală*, în vol. *Istoria dreptului românesc ...*, vol. I, p. 257.

în urma recomandării făcută de mitropolitul sau episcopul locului, așa după cum prevăzuse și canonul 4 al Sinodului IV ecumenic (Calcedon, 451), care constituie până astăzi adevărata Constituție a monahismului ortodox²³.

Desigur, și din aceste succinte mărturii furnizate de istoriografia vremii și reținute și de istoricii dreptului românesc, se poate constata că românii, din perioada feudală, au avut nu numai conștiința independenței politice și administrative a Țărilor lor, ci și a Bisericii lor, care în termeni de doctrină canonică se exprimă prin noțiunea de autocefalie.

Această realitate, care este atestată în chip expres și de Pravila ce Mare, trebuie să fie însă cunoscută, valorificată și exprimată de istoricii, teologii și canoniștii Bisericii Ortodoxe Române ori de câte ori Scaunul de Constantinopol își arogă pretenții hegemonice care vizează statutul juridico-canonic al primatului papal⁴¹, străin de duhul autentic al Ortodoxiei primului mileniu²⁴, așa după cum ne confirmă de altfel și legislația ei canonică ecumenică²⁵.

²³ Vezi, N. V. Dură, *Monahii, al treilea element constitutiv al Bisericii*, în BOR, CXXI (2003), nr. 7-12, p.469-483; Idem, *Monahismul în Dacia Pontică. „Călugării sciți (daco-romani) și contribuția lor la afirmarea unității ecumenice și la dezvoltarea culturii umanist-creștine europene*, în BOR, CXXII (2004), nr. 3-4, p. 347-357.

²⁴ Vezi, N. V. Dură, *The "Petrine primacy": the role of the Bishop of Rome according to the canonical legislation of the ecumenical councils of the first millennium, an ecclesiological-canonical evaluation*, în *The Petrine ministry: Catholics and Orthodox in dialogue: academic symposium held at the Pontifical Council for Promoting Christian Unity*, ed. Walter Kasper, New York, Newman Press, 2006, p 164-184; Idem, *Episcopul Romei și statutul său canonic. Scaunul apostolic al Romei și procesul de refacere a unității creștine ecumenice*, în *Ortodoxia*, LVIII (2007), nr.1-2, p. 7-34.

²⁵ Idem, *Le Régime de la synodalité ...*, p. 287-382.